

Alojzy Sajkowski

Uwagi nad Janem Jurkowskim

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 43/1-2, 562-567

1952

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALOJZY SAJKOWSKI

UWAGI NAD JANEM JURKOWSKIM

Zainteresowania literaturą mieszczańsko-ludową w okresie powojennym wzrosły na sile. Brak jest co prawda obszerniejszych prac i poza ramy drobnych przyczynków analitycznych badania nie wyszły, ale za to pojawiają się one coraz częściej. Wiąże się z tym sprawa pierwszorzędnej wagi — publikacja tekstów. Po takich poprzednikach jak K. W. Wójcicki, T. Wierzbowski, a zwłaszcza A. Brückner, od lat czterdziestu krząta się około nich K. Badecki, który po rejestracji zabytków tej literatury w r. 1925 i wcześniejszej jeszcze edycji dzieł Dzwonowskiego przystąpił do wydania komedii rybałtowskiej (1931), liryki mieszczańskiej (1936), fraszki (1948) i satyry (1950); w przygotowaniu jest jeszcze pamflet. Zbiory te obejmują przeważnie twórczość anonimową, rzadko który z autorów legitymuje się nazwiskiem. Do tych należałoby Władysławiusz i Jurkowski, choć nie bez zastrzeżeń. Wiadomo bowiem, że tylko analiza tekstu naprowadziła A. Brücknera do przyznania autorstwa *Poselstwa z Dzikich Pól* bakałarzowi z Pilzna. Odkryta przez niego broszura doczekała się reedycji w zbiorze K. Badeckiego. Poprzedziło ją wydanie *Tragedii o polskim Scylurusie*, dokonane przez S. Pigoń (Kraków 1949. Biblioteka Pis. Pol., 90). We wstępie dał wydawca przegląd dotychczasowych rezultatów badawczych, odnoszących się zarówno do osoby autora jak i jego dzieła. Na marginesie zwracam uwagę, że cennym dopełnieniem tego wstępu jest rozprawa wydawcy umieszczona w Sprawozdaniach Pol. Ak. Um., 1950, nr 6. W ten sposób S. Pigoń przyczynił się w dużej mierze do tego, co nazwał „wzrostem w cenie Jurkowskiego”. Dotychczas wzmianki dotyczyły głównie twórczości, i to najbardziej znanych utworów; osoba autora pozostawała w dużej mierze niewiadoma, a i obecnie dane o niej nie są zbyt obfite. Cóż bowiem wiemy? Pewnikiem na ogół dotychczas pozostawało, że pochodził z Pilzna, że

żył w czasach Zygmunta III, że uczęszczał do Akademii Krakowskiej i że po wydaniu *Chorałwi Wandalinowej* zamilkł.

Identyfikację autora utrudniało istnienie współcześnie kilku Jurkowskich *vel* Jurkowiców, i to reprezentantów różnych środowisk społecznych. Znamy poza tym przynajmniej dwu Janów tegoż nazwiska. L. Bernacki wymienia Jana Jurkowskiego z Raciszyna, syna Mikołaja, występującego w r. 1620 i następnych w aktach urzędu grodzkiego pilźnieńskiego¹. Jest to jednak *generosus* załatwiający sprawy majątkowe ziemskie, podczas gdy nasz — to łyceczk miejski, bakałarz, no i — syn Marcina. Inni Jurkowscy czy Jurkowie wychodzą spod strzechy chłopskiej. I tak *Liber chamorum* wspomina o psiarczyku kanonika Skarszewskiego, Jakubie, synu chłopca Jurka, co to, dobiwszy się rangi urzędnika dworskiego w Goszczy, „za szlachcica udawał się, chodził z lisim kołnierzem w ferezyjej”². Później synów na paniczów wychował, ale to już lata trzydzieste XVII w. W końcu wieku XVI w *Album studiosorum* występuje szereg pilźnian. Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że zanotowany pod r. 1596 Joannes Martini Georgides Pilznensis³ jest autorem *Scylurusa*. Było to w porze letniej za rektoratu Piotra Gorczyzna, a już w dwa lata potem uzyskuje ten *studiosus* tytuł bakałarza⁴. Według najogólniejszych obliczeń, mógłby nasz autor urodzić się około r. 1580 w Pilźnie, w rodzinie mieszczańskiej. Po roku 1598 nie zrywa Jurkowski związku z uczelnią. Bierze bowiem udział w dysputach przepisanych dla magistrantów⁵. Być może, iż równocześnie bakałarzuje po domach bogatych mieszczan krakowskich, a nieza długo potem poszuka sobie protekcji możnych, jak np. Tęczyńskiego czy Mniszchów. Wiadomo, że pierwszemu z nich dedykował swą *Tragedię*. Rozpoczyna ona okres twórczy, znaczący się 9 pozycjami na przestrzeni lat 1604—1607. Po tym czasie Jurkowski milknie. Czy jest to równoznaczne z porzuceniem działalności literackiej? Wiązano nadzieje z tajemniczymi autorami występującymi pod pseudonimami Jana z Kijan czy Jana z Wychylówki. Przypuszczano, że być może dzieła tych autorów anonimowych można przysądzić twórcy *Poselstwa z Dzikich Pól*. Zdaje się, że dostatecznie rozwiął

¹ Papiery L. Bernackiego, rkps Ossol. nr 7072 II.

² jw.

³ A. Chmiel, *Album studiosorum*. Kraków 1904, s. 198.

⁴ J. Muczkowski, *Statuta nec non liber promotionum*. Kraków 1849, s. 252.

⁵ Por. przypis 7.

te nadzieje Z. Stieber analizą językową tekstów⁶. Tak więc autorstwo Jurkowskiego zacieśnia się do utworów przyznawanych mu dotychczas jako bezsporne.

W wyjaśnieniu dalszych kolei życia Jurkowskiego przychodzi z pomocą nie drukowana praca J. Antonowa, który zajmował się tą postacią jeszcze przed r. 1945. Nie wiadomo, jak długo zadawała się pilźnianin rolę preceptora paniczów po domach magnackich. Mianowicie według przytoczonej pracy spotykamy Jurkowskiego za granicą, uzyskującego stopień doktora medycyny w Padwie, 26 września 1621 r. Po raz pierwszy występuje jego nazwisko w pełnym brzmieniu: Jan Chrzeciel Jurkowski, syn śp. Marcina Jurkowskiego z Pilzna⁷. Być może, że po studiach, uwięzionych tak za-

⁶ Z. Stieber, *Przyczynki do historii polskich rymów*. Język Polski, 1950, s. 110.

⁷ J. Antonow, praca w zbiorach Seminarium Hist. Lit. Pol. Uniw. Pozn. Informacje dotyczące doktoratu Jurkowskiego i zawarte w tym przypisie notatki materiałowe pochodzą od Henryka Barycza, wg którego akt promocji odbył się 27 września 1621. Równocześnie z Jurkowskim promował się na dra fil. Jakub Aicher. Treść tych akt padewskich przedstawia się następująco: 2 IX 1621 Sebastian Zolt, kanclerz Uniwersytetu Artystów i Medyków, ogłasza mandat, że „concessa fuit gratia d. Joanni Jurkowski, Martini [filio] Polono de dimidia pecunia spectanti erario Universitatis... pro sua promotione ad gradus doctoratus assequendum...” — 18 IX: „...introducitur fuit in Collegium d. Joannes Jurkowski... qui humiliter petiit..., ut potuit subire suum privatum examen in utraque cum solutione ultimae diminutionis... Ballotata capta fuit de omnibus praeter duo”. — 22 IX: „...Per d. Caesarem Cremoninum fuere praesentati d-ni Jacobus Aicher et Joannes Jurkowski petentes... admitti ad eorum privatum examen in utraque gratis et cum ultima diminutione... Qui eos admiserunt iuxta petita”. — Tegoż dnia „...comparuit d. Joannes Baptista olim d. Martini Jurchowschi ex districtu Pilsnensi a Polonia, ut fidem catholicam profiteretur. Rever-mus mandavit examinari testes: d. Stanislaus olim d. Abrami Bialoruschi Polonus ... et d. Petrus olim dni Petri Cieslinski [raczej Ciekliński, nazwisko w tekście trudno czytelne] Polonus. Qui fidem fecerunt...” — 23 IX: „Puncta in utraque... sorte extracta: 1. In primo phisicorum tex. primo: »Quoniam quidem«. 2. In prima primi Avic. doc. 3, cap. 3: »Aetates omnes sunt quatuor«. — 27 IX: „d. Jac. Aicher et Joannes Jurkowski... optime se gesserunt et finito examine... positi fuere ad suffragia..., a quibus de omnibus votis nemine... dissitiente doctores in utraque [tj. w fil. i med.] approbati... doctores pronuntiatu fuere ...Promotor C. Cremonino. Argentes. d. Joannis fuere Exc. Sfortia et a Flumine. Proposuit casum in re medica exc. Sala. Praesentibus: ill. dnis Joanne Carolo Tarlo de Sczekarzowice capitaneo Zwolenensi, d. Petro Firlei de Dambrowica palatini de Lublinski, testibus”. — Archiwum Uniw. Padewskiego (depozyt Biblioteki Uniw. w Padwie) nr 679, k. 74b, rkps 345 nlb. i rkps Archiwum Diecezjalnego (Archivio Vescovile di Padova), dział Dottorati, nr 65 nlb.

szczytnym tytułem, wrócił do rodzinnego miasta i tam odbywał praktykę lekarską. J. Antonow postarał się również o oznaczenie w przybliżeniu daty śmierci naszego doktora. W r. 1635 bowiem brat Jana Krzysztof znosi przed sądem miejskim w Pilźnie skargę na Albina Albiniego, bakałarza z tegoż miasta, za przywłaszczenie sobie książek po zmarłym pisarzu⁸. Tak więc rok 1635 byłby zarazem terminem *ad quem* życia autora *Scylurusa*.

Twórczość Jurkowskiego przypada na okres niezwykle burzliwy w dziejach naszych. Rok 1604, rok wydania *Tragedii*, ma swoją wymowę historyczną. Rozgoryczenie polityką Zygmunta III wzrasta. Stoimy w przededniu rokoszu Zebrzydowskiego, Dymitriady i „potrzeby” kircholmskiej⁹. Za nimi pozostaje powstanie Nalewajki, wyprawy mołdawskie i inflanckie Jana Zamoyskiego, grabieże niepłatnych wojsk na pograniczu litewskim w r. 1603. O wyprawie Dymitra wiadomo, że organizowała się latem 1604 r., a w październiku poddawały się już pierwsze grody w ziemi siewierskiej. Przedtem przebywał Samozwaniec na dworze Mniszcha, a wiadomo, że nasz Jurkowski ocierał się o „sendomirskiego” wojewodę. Sam Dymitr zresztą w kwietniu 1604 r. był w Krakowie, mógł więc pisarz śledzić głośną wyprawę niejako *in statu nascendi*. Powyższe fakty historyczne mają mniej lub bardziej wyraźne odbicie w *Tragedii*. Wystarczy choćby przeczytać monolog Sławy, którego tematem są czyny polskiego Herkulesa.

Jurkowski jako regalista popierał awanturnicze plany Zygmunta Wazy. Gorzej, że przejął się duchem nietolerancji; uwidocznili to się szczególnie w *Poselstwie z Dzikich Pól*, choć i w *Scylurusie* da wyraz niechęci względem przewrotnych heretyków, karcąc słowami Ojca Parysów, czyli panięta, co to za granicą tracą pieniądze, a nierzadko i wiarę. Łączy się to zresztą z odruchem niechęci pewnego odłamu społeczeństwa do studiów za granicą w ogóle, pojawiającej się już we wcześniejszym okresie kontrreformacji. W końcu XVI wieku w dużej mierze plebejusze zapełniają mury uczelni krakowskiej. Stąd też zrozumiały sentyment pilźnianina ku niej, a wyrzut w stronę tych, co to „Mając doma księgi enot i wzor mężnych dziadow Z szkoł swej Akademiej moc mądrości szladow Wołą obcą truciznę”¹⁰.

⁸ J. Antonow, jw. Dane zaczerpnięte z Archiwum Ziemińskiego w Krakowie, rkps dep. 280.

⁹ U S. Pigonia błąd korekty 1607; ma być 1605.

¹⁰ *Chorągiew Wandalinowa*, odpis dep. w Seminarium Hist. Lit. Pol. Uniw. Pozn.

Równocześnie koniec XVI i początek XVII w. to okres formalnego rozpasania tłumów nienawiścią względem innowierców, okres niszczenia zborów i dewastacji cmentarzy, i coraz częstszych napadów na domy prywatne niekatolików. Pośród powodzi broszur antyreformacyjnych widnieje też skromny udział bakalarza pilźnieńskiego.

Negatywnie na ogół odnosi się Jurkowski do szlachty. Dało mu się we znaki zapewne bakalarzowanie po dworach Oreczykowskich, skoro z taką pasją nakreślił hardo pysznego hreczkosieja, co to naukę synów mniej ceni, niż stadninę. Także i jejmość Oreczykowska jest doskonałym prototypem Guronosowej z *Sarmatyzmu*; rada by bowiem „kilka chłopaków sprzedać”, byle się „w przod sąsiadce nie dać”. Ostrą ironią zaprawne są słowa Diogenesa-autora klasyfikującego przedstawicieli przodującej warstwy w narodzie jako „świnie w worach jedwabnych”, wraz ze znamienym stwierdzeniem, że tak dzisiejsi Polacy różni od swych przodków, „jak grubi Tatarowie od Rzymianow dawnych”¹¹.

W *Chorągwi Wandalinowej*, powstałej w chwili szczytowej rokoszu Zebrzydowskiego, słowa pisarza brzmią bardziej bezkompromisowo. Nie znająca granic swawola szlachecka „wprowadza... okrutną niewolą. Wsi drze, miasta wywraca, swych pustoszy rolę”. Prawo wobec takich jest bezsilne, gdyż „wara, szlachcie ja wolny przed prawem, Urządzie nie imaj mnie”. Cóż to znaczy ubić poddanego, skoro „tańszy człek, niż jego rzecz”. Ale i ta wolność szlachecka jest czezym frazesem. Z ironią bowiem zauważa poeta, że z „szlacheica chłop drugi, gdy już nędznik chudy Piszczy w garści możniejszym, gra weń Pan jak w dudy”¹². Plebejusz uciekający się pod opiekę możnego pana na Tęczynie, mógł śmiało dać upust nurtującemu go poczuciu krzywdy społecznej. Jurkowski — mieszczanin walczący w obronie praw swoich własnych — to temat jeszcze nie opracowany; zaledwie tu i ówdzie garść uwag się znajdzie.

Stroną literacką utworu, a głównie kwestią zapożyczeń, zajmowano się o wiele więcej. Przy *Tragedii* sprawę tę ułatwia notatka autora, który lojalnie przyznaje w tytule, że praca jego jest „złożona”.

Spośród ostatnich opracowań zasługuje na uwagę rozprawka W. Hahna, zajmująca się motywami klasycznymi w *Tra-*

¹¹ *Tragedia o polskim Scylurusie*, s. 56.

¹² *Chorągiew Wandalinowa*.

gedii¹³. Na kontakty utworu z *Sądem Parysa Lochera* (w tłum. pol. 1542) oraz z *Komedią Justyna i Konstancji* M. Bielskiego wskazał S. Pigoń. Zwrócił też uwagę na wyzyskanie przez Jurkowskiego współczesnych anegdot i facecji. Słusznie też przeszedł wydawca do porządku nad uwagą W. A. Maciejowskiego, jakoby autor *Scylurusa* „żywcem” wypisywał z *Testamentu starca* B. Paprockiego. Posługując się egzemplarzem *Testamentu* Biblioteki w Kórniku, nie dostrzegłem żadnych reminiscencji w *Tragedii*, poza samym faktem przekazywania przez ojca testamentu¹⁴.

W twórczości autora *Chorągwi Wandalinowej* jest *Scylurus* jedynym utworem dramatycznym. S. Pigoń przypuszcza, że mógł być wystawiony na dworze Tęczyńskiego już w roku 1603, podobnie jak w lat mniej więcej trzydzieści potem odegrana zostanie u któregoś z panów sieradzkich „komedia dworska” Baryki *Z chłopca król*. Ze *Tragedia* była znana współczesnym, świadczyłoby pojawienie się postaci Orczykosia w intermedium Władysławiusza pt. *Gretka Urban Orczykoś*¹⁵. Mimo że postać ta (wskutek zdefektowanego egzemplarza) nie dochodzi do głosu, samą swą nazwą jednak kojarzy się z osobą Orczykowskiego w intermedium Jurkowskiego. W każdym razie byłby to ciekawy i cenny fakt zbliżenia literackiego dwu najwybitniejszych pisarzy mieszczańsko-sowizdrzańskich, dotychczas czekających na monograficzne opracowanie. Ułatwi tę pracę historykowi literatury przede wszystkim pełne i krytyczne wydanie dzieł. Niemalą zasługą S. Pigionia jest więc ostatnie wydanie *Tragedii o polskim Scylurusie* z unikatów Biblioteki Czartoryskich, dokonane na ogół bez zarzutu¹⁶. Z uznaniem też należy powitać projektowane przez IBL zbiorowe wydanie dzieł Jurkowskiego w Bibliotece Zabytków Piśmiennictwa Polskiego¹⁷.

¹³ W. Hahn, *Motywy klasyczne w Tragedii o polskim Scylurusie Jana Jurkowskiego*. Poznań 1936.

¹⁴ B. Paprocki, *Testament starca jednego, który miał trzech synów*. Kraków 1578; egz. nieco zdefektowany.

¹⁵ Urywek intermedium odkrył ostatnio K. Badecki i podał w *Pamiętniku Literackim*, 1951, z. 1.

¹⁶ Por. uwagi K. Kumanieckiego, *Meander*, 1950, nr 5.

¹⁷ *Pamiętnik Literacki*, 1951, z. 2, s. 450.